

CUMHURİYETİN İLK YILARINDA ARTVIN VİLAYETİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Rahmi ÇİÇEK*

ÖZ

1921 yılında anavatanına katılan Artvin Vilayeti, Cumhuriyetle birlikte gelişmeye başlamıştır. Son derece zor doğa koşullarına sahip olan vilayet ve şehir merkezinin sahip olduğu arazi, gelişimin önündeki en önemli engeli teşkil etmiştir. Cumhuriyet idareleri ve Artvinliler bugüne kadar, bu doğa ile olan mücadelesini sürdürerek gelmiştir. Bu makalede esas alınarak 1920'ler Türkiye'sinde, Artvin şehrinin genel, iktisadi ve sosyal yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada ortaya konulan yapı 1924-1933 dönemi ile bugün gelinen noktada, zihinlerde canlanacak geçmiş-bugün imajı oluşturulmaya yöneliktir.

Anahtar Sözcükler: Artvin, Elviye-i selase Cumhuriyet, sosyo-ekonomi,

SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS OF ARTVIN IN THE FIRST YEARS OF REPUBLIC

ABSTRACT

The province of Artvin, which joined the homeland in 1921, started to develop after the Republic. The territory where the province and the city centre have extremely hard natural conditions constituted the biggest obstacle in front of the development. The Republican governments and the Artvin inhabitants have always been struggling against geographical challenges and natural obstacles. This article examines Artvin's general, financial and social structure in Turkey in the 1920s. The structure put forward here is to create a retrospective image, during 1924-1933 and today.

Keywords: Artvin, Elviye-i selase Cumhuriyet, sosyo-ekonomi,

---

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi, Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, TRABZON.

Giriş

Artvin Vilayeti 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı topraklarından koparak Çarlık Rusya'sının idaresi altına giren "Elviye-i Selase"nin bir parçasını oluşturur. Yaklaşık 40 yıl devam eden Rus esareti 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsky Antlaşması'yla sona erecektir. Antlaşma yükümlerine dayanarak 12 Haziran 1918'de başlatılan Elviye-i Selase'nin anavatana ilhakını sağlayacak oyalamada Artvin Vilayetinin toplam 38.186 olan nüfusunun on dokuz yaşını doldurmuş olan 10.842'si anavatana ilhak yolunda oy kullanırken, sadece 11 oy bu karara muhalif olarak kullanılmıştır.¹

Anavatana ilhak sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Artvin ve bölge tekrar karanlık günlere geri dönmeye başlanacaktır. Yakup Şevki (Subaşı)'nın girişmeleriyle oluşturulan Şura Hükümetlerine dâhil olan bölge, İngiliz kuvvetlerinin bu hükümetleri dağıtması sonrasında, 17 Aralık 1918'de İngiliz kuvvetlerinin kontrolü altına girmiştir.² İngiliz kuvvetlerinin bölgedeki denetimi kaldırmasıyla, Nisan 1920 yılında Gürcü kuvvetlerinin eline geçen bölge, 23 Şubat 1921'de imzalanan bir antlaşmayla TBMM hükümetinin kontrolüne girmiştir.³ Türk kuvvetlerinin Artvin'e girişi ise Yenibahçeli Şükrü Bey öncülüğünde 6 Mart 1921 tarihinde gerçekleşmiştir.⁴

Kars, Ardahan ve Artvin'in anavatan topraklarına dâhil olmasından sonra TBMM Heyet-i Vekiliyesi 22 Mayıs 1921'de, Elviye-i Selase'de üç sancak kurulması ile ilgili kararı aldı. Buna göre Artvin Sancağı; Artvin Merkez Kazası ile Şavşat ve Borçka Kazalarından oluşmaktadır.⁵ 7 Temmuz 1921 tarih ve 133 numaralı kanunla kaza merkezi Satlel, Rabati (Yeniköy) olarak adlandırılan bugünkü il merkezine nakledilmiştir. Artvin Sancağı yeni idari yapılanmaya göre Merkez Kazası; Ardanuç, Berta, Sirya Nahiyelerine bağlı 78 köyden oluşmaktadır.⁶ Merkez Kaza dışında iki kazası bulunmaktadır. Bunlardan biri Şavşat Kazası olup; Merkez, Mirya ve İmerhev Nahiyelerinden oluşan 55 köy birimini içermektedir. İkincisi ise Borçka Kazasıdır; Merkez, Maçahel, Maradit ve Murgul Nahiyeleri ve bunlara bağlı 26 köyden

¹ S. Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1997, s. 63.

² Dayı, *a.g.e.*, s. 142-145.

³ Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, (Mayıs 2008), s. 89-104.

⁴ Dayı, *a.g.e.*, s.273; 1924 tarihinde basılan ve Ustaoglu Mahmut Mithat tarafından yazılan eserde Artvin'e Türk askerlerinin girişi olarak 7 Mart tarihi verilmektedir. Ustaoglu Mahmut Mithat, *Batum ve Artvin Tarihi*, Trabzon 1339, s. 27.

⁵ BCA 03018010132015 Hükümet tarafından kalınan Elviye-i Selase'de üç sancak oluşumu ile ilgili karar 7 Temmuz 1921 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan kanunla yürürlüğe girdi. Gök, *a.g.m.*, s.91.

⁶ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, (ty.), s. 60.

oluşmaktadır. Sancağın toplam köy sayısı ise 159'dur.⁷ Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında yapılan düzenleme ile Artvin Sancağı, vilayet haline getirildi.⁸ Vilayet sınırlarına 1926 yılında Yusufeli Kazası dâhil edilmiştir.⁹ 1933 yılında Rize Vilayetiyle birleştirilen Artvin Vilayeti, Çoruh Vilayeti adını alacak ve yeni oluşturulan vilayetin merkezi Rize olacaktır. Bu statü, Başbakan İsmet İnönü'nün bölgeye yapacağı gezi öncesinde yeniden düzenlenmiş, Rize 25 Aralık 1935 tarihinde¹⁰ Çoruh Vilayeti sınırları dışına çıkartılarak Artvin Merkez Kazası Çoruh Vilayetinin merkezi yapılmıştır. 1936 yılında İsmet İnönü'nün gezisi sırasında Çoruh vilayet merkezi olan Artvin bir takım idari düzenlemelerle 25 Şubat 1956 yılında tekrar Artvin adını almıştır.¹¹

1. Vilayetin İdari Yapısı

24 Nisan 1924 yılında kurulan Artvin Vilayeti, 1933'lerde yapılan idari düzenlemeyle Çoruh Vilayeti adını almadan önce, Şavşat, Borçka ve Yusufeli kazalarından oluşmaktadır. Yusufeli'nin 26 Haziran 1926 yılında¹² Erzurum Vilayetinden ayrılarak, vilayet idari taksimatı içerisine alınmasından sonra Borçka idari açıdan nahiyeye dönüştürülürken, Borçka'ya bağlı bir nahiye olan Maradit ise köy birimi yapılmıştır. Böylece Artvin Merkez Kazası 5 nahiyeden oluşurken, Şavşat ve Yusufeli Kazaları da 2'şer nahiyeden oluşmaktadır. Merkez Artvin Kazası, 164 mahalle ve köyden oluşurken, Şavşat 56 ve Yusufeli 66 mahalle ve köyden oluşmaktadır.¹³

1927 yılında Artvin Vilayeti yapılan idari düzenlemelerden sonra; Artvin Merkez Kazası: Merkez, Ardanuç, Berta, Borçka, Maçahel, Murgul ve Sirya Nahiyeleriyle bunlara bağlı 114 köyden oluşmaktadır. Şavşat Kazası ise; Merkez, Mirya ve İmerhev Nahiyeleriyle bunlara bağlı 55 köy; Yusufeli Kazası:

⁷ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 60.

⁸ Fahameddin Başar, "Artvin Tarihi", www.Artvinilervakfi.Org/ArtvinTarihçe.AspX.

⁹ Muvahhid Zeki, *Şark Memleketlerimizden Artvin Vilayeti Hakkında Malumatı Umumiye*, İstanbul 1927, s. 67.

¹⁰ *T.C. Resmi Gazete*, 4 Ocak 1936; Bu tarihte Çoruh vilayeti 5 kaza, 12 nahiye ve 291 köyden oluşmaktadır. *BCA* 030.10.0.0/65.434.4.

¹¹ *T.C. Resmi Gazete*, 25 Şubat 1956; Çoruh vilayetinin tekrar Artvin adını almasıyla ilgili verilen tarih 17 Şubat 1956 tarihi gösterilmektedir. Fahameddin Başar, *a.g.m.*; Halit Özdemir, *Artvin Tarihi*, Ankara 2001, s. 254-256.

¹² *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 60; 1933 yılına kadar Artvin Vilayetine bağlı olan Yusufeli 1 Haziran 1933 tarih 2197 sayılı kanunla Artvin Vilayetinin kaldırılması üzerine tekrar Erzurum'a bağlandı. Bu durum Çoruh Vilayetinin idari yapısının yeniden oluşturulduğu 4 Ocak 1936 tarihine kadar devam etti. Söz konusu düzenleme ile 1933 yılına kadar Artvin Vilayetine bağlı olan Yusufeli 1 Haziran 1933 tarih ve 2197 sayılı kanunla Artvin Vilayetinin kaldırılması üzerine tekrar Erzurum'a bağlandı. Bu durum Çoruh Vilayetinin idari yapısının yeniden oluşturulduğu 4 Ocak 1936 tarihine kadar devam etti. Söz konusu düzenleme ile Yusufeli tekrar Çoruh Vilayetine bağlı kaza yapıldı.

¹³ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 110.

Merkez, Erkinis ve Sarıgöl (Barhal) Nahiyeleri ve bağlı 55 köy yerleşiminden oluşuyordu. Vilayetin toplam köy yerleşim sayısı ise toplam 224'tür.¹⁴

28 Mayıs 1928 yılında 1282 numaralı yeni kazaların kuruluşuyla ilgili kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Borçka yeniden kaza yapılarak, Maradit Köyü nahiye konumuna getirilerek, Maçahel ve Murgul Nahiyeleri de bu kazaya bağlandı.¹⁵

1928 yılında Artvin'in idari yapılanmasına baktığımızda Artvin Vilayeti; Merkez Kazası; 5 nahiye ve 166 köyden oluşmaktadır. Merkez nahiyede 5 mahalle bulunuyordu. Bunlar; Adakale, Yeni yol, Zeytinlik, Camii, Adaklı mahalleleriyle 23 köy bulunuyordu. Nahiyeler ise Ardanuç Nahiyesi 53 köy, Borçka Nahiyesi 48 köy, Siriya Nahiyesi 14 köy, Maçahel Nahiyesi 8 köy, Murgul Nahiyesi 70 köyden oluşmaktadır.¹⁶ Şavşat Kazası; Merkez Yeniköy, Dutlu, Veli Köy mahalleleriyle 24 köy, İmerek Nahiyesi 16 köy ve Merya Nahiyesi 16 toplam 56 köyden oluşmaktadır.¹⁷ Yusufeli Kazası ise merkez Öğdem Nahiyesine bağlı 4 mahalle, 50 köy ile Erkinis Nahiyesine bağlı 14 köyden oluşuyordu.¹⁸ Vilayetin toplam köy sayısı ise 236 idi.

Artvin Sancağı ile Artvin Vilayetinde 1921-1933 yılları yönetici olarak görev yapanlar şu isimlerden oluşmaktadır: Artvin Sancağının 1921-1924 döneminde mutasarrıf olarak görev yapanlar; Ömer Kamil (Küntay) 26 Şubat 1921-Haziran 1921,¹⁹ Ömer Hilmi (Gür) 1921-1922,²⁰ Ali Rıza Bey 1922 (Mutasarrıflığa vekalet etmiştir), Rahmi Bey 1922-1924.²¹ 1924-1933 yılları arasında valilik görevinde bulunanlar; Mesut Bey 1924-1925, Özdemir Salim Bey 1925-1927, Hazım Bey 1927-1929, Cevdet Ertuğrul Bey 28 Eylül 1929-20 Eylül 1931, İmamettin Bey 3 Ekim 1931- 25 Mayıs 1933, Ömer Bedrettin Uşaklı 25 Mayıs 1931- 7 Haziran 1933.²²

2. Vilayetin Nüfusu

Artvin Vilayetinin genel nüfusu 1927 nüfus sayımlarına göre 82.684'tür. Bu nüfusun 27.437'si Merkez Kazada yaşamaktadır. Merkez Kazada yaşayanların 14.359'u erkek, 13.078'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Şavşat Kazasında ise 27.147 nüfus bulunmakta, bunların 13.652'si erkek 13.495'i ise kadındır. Yusufeli Kazası ise toplam 54.584 nüfus ile en kalabalık idari birimi-

¹⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 61.

¹⁵ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 61.

¹⁶ *Göğe Komşu Topraklar*, (Genel Yayın Yönetmeni: Eren Safi), Ankara 2008, s. 330.

¹⁷ *Göğe Komşu Topraklar*, s. 333.

¹⁸ *Göğe Komşu Topraklar*, s. 335.

¹⁹ Trabzon'da Tedrisat müfettişliği yaparken, Türk kuvvetlerinin Artvin'e girişiyle birlikte mutasarrıflığa getirilmiştir. *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 254.

²⁰ 1923 yılında II. Dönem Artvin milletvekilidir. *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s.254.

²¹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 254.

²² *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 254.

dir ve bu nüfusun 27.011'i erkek, 26.573'ü ise kadınlardan oluşmaktadır.²³

Artvin Vilayetinde nüfus hareketinin Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun olduğu görülür. Bunun nedenlerinden biri, Batum, Ahılkelek ve Ahıska'nın Türkiye sınırları dışında kalmasıdır. Buralardan birçok muhacir, 1921 sonrasında Artvin Vilayetine gelerek yerleşmeye başlamışlardır.²⁴ İkinci neden ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında topraklarını terk ederek, Osmanlı topraklarına sığınanlardır. Üçüncü ise Aralık 1918 sonrası Gürcü ve Ermeni mezaliminden çekinerek topraklarını terk edenlerdir. Bu muhacirlerin geri dönüşleriyle ortaya çıkan iskân sorunu Cumhuriyet hükümetlerini 1950'lere kadar meşgul etmiştir. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi kayıtları içerisinde, yerleştirme sorunu ile ilgili yazışmaların seyri, iskân sorununu 1950'lere kadar taşımaktadır.²⁵ Bu nedenlerle Artvin nüfusu, topraklarının da sınırlı olması nedeniyle zaman zaman gelip geçici göçlere zaman zaman da iskânlarla değişim gösterecektir.²⁶

Artvin merkez kasabası 1920'li yıllarda küçük bir yerleşim olarak dikkati çekmektedir.²⁷ Artvin merkezde 1922-1923'lü yıllarda 353 hanede toplam 1704 kişi yaşamaktadır. Bunlardan 885'i erkek, 819'u ise kadındır. Bu nüfusun yedi ile on altı yaş grubu içerisinde yer alan çocuklardan 130 erkek ve 89 kız okula devam etmektedir.²⁸

Bu nüfus, gelen ve gidenlerle birlikte 1926 yılında bir ölçüde artmış gözükmektedir. 1926 nüfus istatistiklerine göre merkez kasabanın yeni oluşturulan mahalle isimlerine göre nüfus dağılımı şu şekildedir.²⁹

²³ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.67; Vilayetin Milli Mücadele dönemindeki idari yapılanması için bkz. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Artvin", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:13, (Trabzon 2012), s. 123-124. Nüfusla ilgili bilgileri sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için idari değişimleri göz önünde bulundurmak gereklidir. 1924-1933 yılları arasında yapılan birçok idari yapı değişiminde köyler, nahiyeler ve ilçeler Artvin'e komşu olan Rize, Erzurum ve Ardahan vilayetleri arasında sınır çizgisinin değişimine paralel olarak yer değiştirmiştir. Bu nedenle periyodik nüfus sayımlarına dayanan bilgiler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

²⁴ *BCA*. 030-0-018-001-001-4-50-2 22 Şubat 1922'de gelenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili olarak Heyeti Vekiliye Kararı. Ayrıca 20 Temmuz 1923 tarihinde bu şekilde gelenlerle ilgili olarak vilayetten yazılan yazılar ve hükümetin bunların yerleştirilmeleriyle ilgili kararları, gelenlerin isim listeleriyle birlikte 11 adet belge için bakınız. *BCA*. 272-0-000-000-012-42-52-2

²⁵ 1929 yılında iskânla ilgili yazışmalar *BCA*. 030-0-18-01-02-31-64-001; 1936 yılı iskâna ait yazışmalar *BCA*. 030-0-010-000-000-175-211; 1937 yılı iskâna ait yazışmalar *BCA*. 030-0-010-000-000-87-531-12

²⁶ Ülkü Önal, *Artvin Muhacirlik Hatıraları*, Ankara 2010, s. 234-235'te Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan iskanla ilgili 1924 tarihli iki belge yayınlamıştır. Ayrıca kitabın içerisinde sözlü anlatımlara dayalı çok sayıda muhacirlik hatırası yer almaktadır. Fakat bu anlatımların büyük çoğunluğu ikinci kuşak anlatıcılardan derlenmiştir.

²⁷ Vilayetin, Cumhuriyetin ilanı öncesi genel nüfus bilgileri hakkında bkz. Çapa, *a.g.m.* s. 124-125.

²⁸ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 123.

²⁹ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 125-126.

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam
Çarşı Mahallesi	212	486	457	943
Dere Mahallesi	81	200	184	384
Orta Mahalle	83	195	191	386
Karasu Mahallesi	36	45	54	99
Çayağzı Mahallesi	33	71	91	162
Şehitlik Mahallesi	34	80	85	165
Toplam	479	1077	1062	2139

1926 yılında Artvin Merkez Kazada toplam doğum 123'tür. Bunlardan 65'i erkek, 58'i ise kızdır.³⁰ 1928 yılında ise Merkez Kazada 427 doğum gerçekleşmiş olup, bunlardan 213'ü erkek, 214'ü ise kızdır.³¹ Genel olarak 1927 ile 1935 nüfus sayımları arasındaki farka bakıldığında ve idari değişiklikler de göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu tarihler arasında %19,5 nüfus artışı gerçekleştiği görülür. Vilayet merkezindeki doğum oranının yüksekliği dikkate alındığında, bu artış, yukarıda belirttiğimiz sebeplere bağlı olarak mümkün görünmektedir.

3. Artvin Merkez Kasabasının Genel Görünüşü

Bu dönem Artvin'in genel görünüşü ile ilgili bilgiler veren Muvahhid Zeki, kentli tanımlarken şu ifadelerde bulunur ki, bu aynı zamanda Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Artvin görüntüsünün betimlenmesidir.³²

“Çoruh Nehri kenarından itibaren yükselen Kuvadit Dağı'nın yama-cındaki bağ ve bahçeler arasında çok güzel bir manzara arz eden kasabanın evleri; dağınık ve Rus tarzı mimarisinde birer cepheli ikişer, üçer katlı gergin ve zarif hanelerle keza ikişer katlı Türk tarzı mimarisinde zarif mekânlardan ibarettir. Maahaza gayrı muntazam ve manzarası çirkin meskenlerde bulunmaktadır.”

Artvin'in işgal döneminde önemli ölçüde birçok Türk-İslam eserini kaybettiğini dile getiren Muvahhid Zeki, Orta Mahalle'de Ermeniler tarafından tahrip edilen bir camii ile eski adıyla Kozul Mahallesi'nde yer alan küçük bir camiinin de yakıldığını vurgulamaktadır. Çarşı Camii'nin de tahrip olduğunu, bunun Cumhuriyetin ilk yıllarında yeniden onarıldığını vurgulamaktadır. İşgal döneminde Ruslar tarafından yapılan bina ve dini yapılardan bir kısmı ile Ermeniler tarafından yapılan kiliselerin I. Dünya Savaşı sonrasında tahrip olduklarını ve şehrin yeniden inşasının gerekliliğini vurgulamaktadır.³³

³⁰ ATASE Arşivi, K:924, D:22, F:1-18, *Göğe Komşu Topraklar*, s. 285'ten naklen.

³¹ ATASE Arşivi, K:924, D:22, F:1-23, *Göğe Komşu Topraklar*, s. 305'ten naklen.

³² Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.124.

³³ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 124-126.

Muvahhid Zeki, Artvin'in vilayet merkezi yapılmasıyla başlayan değişimi de şu şekilde ifade etmektedir:³⁴

“İlk kurtuluşunda kaza merkezi olarak Ardahan livasına bağlı bulunan Artvin kasabası bil-ahire liva (sancak) merkezi ve nihayet vilayet merkezi olunarak gündün güne terk edilmiş ve kasabada iktisadi ve imar faaliyeti gelişmeye başlamıştır. İlk zamanlarda hemen bütün dükkânlar kapalı ve hayat pek sönük iken bilhassa vilayet merkezi olduktan sonra müteaddit dükkanlar, mağazalar açılmış ve müteaddit müessese meydana getirilmiştir. Şimdi kasaba merkezinde üç otel ve iki yüzü müteceviz dükkân ile bir eczane, üç mektep, bir hastane ve hükümet ve adliye daireleri mevcuttur.

Kasaba arızalı bir arazi üzerinde bulunduğundan muntazam bir çarşı ve sokakları yoktur. Düz olarak yüz elli - iki yüz metre irtifanda yegâne bir çarşı vardır. Çarşı sokaklarından diğerleriyle mahalleler kâmilan arızalı ve yoksuldu.”

Cumhuriyetin ilanından sonra şehirleşmeye başlayan Artvin Vilayetinde 1927'lerde şu kurumlar bulunmaktaydı. Cumhuriyet Halk Fırkası, Ticaret Odası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti ve Muallimler Birliği. Türk Ocakları tarafından açılan bir de kütüphane bulunmaktadır. Şehir dâhilinde bu tarihlerde çay bahçesi ve çocukların oyun oynayabilecekleri oyun alanlarının bulunmadığı bilinmektedir.³⁵

4.Artvin'in Ekonomik ve Sosyal Durumu

Artvin Vilayetinin iktisadi ve sosyal durum hakkında bilgiler veren Muvahhid Zeki, konuya ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır:³⁶

“Vilayet merkezlerinde fabrika veya belli başlı bir zanaathane mevcut değildir. Yalnız üç adet debbağ hane mevcuttur. Ticarete de pek büyük mikyasta cari değildir. Ticaret: her nevi manifatura, şeker, kahve, çay, un, pirinç, zücaciye, atariye üzerinedir. Hariçten celp edilen mezkûr mevada mukabil ihracat, meyveden ibarettir. Bu da yalnız Batum'a sevk edebilmektedir. Maa-haza Borçka -Hopa şosesi ikmal edilirse İstanbul vesaireye ihracat mümkün olur. Dâhili istihlak bilhassa memurinin ve ailelerinin tesiriyle oldukça fazladır.

Yevmiye et sarfiyatı: koyun, keçi, sığır, kuzu, oğlak vesaire muhtelif olarak vasatı kırk ila elli hayvandan ibarettir. Merkez kasabada mevcut fırınların adedi beş, altı adet olup aynı miktarda kasap dükkân mevcuttur. Kahvehanelerin adedi sekiz ile on arasındadır. Bunlardan ancak üçü temizcedir. Muhitin besaleti ve halkın zevk ve eğlencesini

³⁴ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.129-130.

³⁵ *Ticaret Vekâleti Mecmuası*, Mayıs-Ağustos 1926, İstanbul 1926, s. 462; Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.130.

³⁶ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.131-132.

tatmin eden eğlence mahallerinin mevcudiyeti kahvehaneleri boş bırakmamaktadır. Lokanta, ikisi mevcut kahvehaneler derununda olmak üzere üçü geçmez.”

Cumhuriyet döneminin başlarında şehrin ekonomik yapısını ortaya çıkaran en önemli verilerden biri Artvin Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan ve Ticaret Salnamesi’nde yayınlanan bilgilerdir. Bu bilgilere göre Artvin merkez kasabasında iş yeri olarak hizmet veren esnaflar; 4 Aşçı ve Lokantacı, 1 Eskici, 2 Otel işletmecisi, 1 Bakırcı, 22 Berber, 8 Tuhafiyeci, 1 Tamirci, 1 Çarıkçı, 1 Hamam işletmecisi, 1 Hırdavatçı, 3 Debbaghane işletmecisi, 4 Demirci, 1 Saraç, 2 Semerci, 9 Attar, 4 Fırın, 1 Kalaycı, 1 Bakır İşleme Atölyesi, 4 Kasap, 8 Kunduracı, 1 Kahvehane işletmecisi, 21 Manifaturacı, 28 Kösele İşleme Atölyesi, 1 Marangoz, 14 Nalbant bulunmaktadır.³⁷

a-Ulaşım

Cumhuriyetin ilk yıllarında Artvin Vilayeti dâhilinde motorlu araçların işlenmesine müsait olan yol sadece Artvin-Ardahan arasındaki yoldur. Vilayeti diğer yerleşim yerlerine bağlayan yollar patika olarak adlandırılan ve sadece hayvanlar vasıtasıyla ulaşımın sağlanabildiği yollardır. Altı düz kayıklarla Sirya ve Orucuk’tan Borçka ve Batum’a Çoruh Nehri üzerinden ulaşım sağlanmakta idi. Bu nedenlerle vilayet dâhilinde genellikle ulaşım hayvanlarla sağlanmaktadır.³⁸

Vilayette bulunan ulaşım araçları hakkında bilgi veren Muvahhid Zeki, 1926 yılında 11 adet motorlu aracın bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan birisi valiliğe ait olup 1925 yılında alınan otomobildir. 2 araç ise Kırzade Servet Bey’e aittir. Bunlardan biri otomobil, diğeri ise kamyonettir. 2 araç ise Kuvarshan Bakır Fabrikası’na ait olup yedi kişi taşıma kapasitesine sahiptir. 4 kamyon ve 2 benzin ve mazot taşıyan araç olmak üzere 6 araçta yine Kuvarshan Bakır Fabrikası işletmesine aittir.³⁹

Bu 11 araç dışında vilayette taşımacılık işleri hayvanlar dışında nadir de olsa kağrı, öküz arabası ve Kars, Ardahan taraflarında yaşayan Malaganların kullandığı, dört at tarafından çekilen ve “Forgun” adı verilen arabalar kullanılmaktadır. Bu tür arabaların bazıları Kuvarshan Bakır Fabrikası tarafından da kullanılmaktadır. Köyler ve kasabalar arasındaki yollarda genellikle köylüler taşıma işini öküz, inek gibi hayvanların sırtlarına taşınacak eşya da yüklemek suretiyle gerçekleştirmektedirler. Bu hayvanların üzerine çuldan yapılmış bir nevi semer yerleştirilerek taşıma yaptıkları bilinmektedir

³⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnamesi 1927*, Sahibi ve Naşiri: İsmail Hakkı ve Şürekâsı, İstanbul 1927, s. 694-699. Bu esnaf ve zanaatkarların isim listesi ek:1’dir.

³⁸ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 43-44.

³⁹ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 44.

Çoruh Nehri üzerinde ise Sırya'dan Batuma'a giden ve iki üç tonluk yük taşıma kapasitesine sahip altları düz kayıklar kullanılmaktadır.⁴⁰

Vilayetin yol sorunu Cumhuriyet döneminde ele alınarak vilayet merkezini Hopa limanına bağlayacak bir yolun yapılması konusunda 1921 sonrasında bir takım çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle Hopa-Borçka arasında şose yolu yapımı düşüncesi 1921 sonrasında önemli noktalarından biridir. Çünkü Artvin, Ardahan ve Kars sancaklarının İstanbul'la ve dış dünya ile bağlantı yolu, Kars'tan Batum'a uzanan ve Rus işgali döneminde yapılan şose yoldur. 1921 yılında Batum'un Türkiye sınırları dışında kalmasıyla birlikte, Artvin'i Karadeniz'e bağlayacak yol da ortadan kalmıştır. Artvin merkezini Borçka Kazasına bağlayan bir şose yol bulunmasına karşın Borçka-Hopa arasında hayvan taşımacılığı dışında yol bulunmamaktadır.

20 Ağustos 1928'de Artvin'e gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkan Mehmet Esat, *Vakit* gazetesinde yayınladığı gezi yazısında, Artvin Vilayetine sorunlarını dile getirirken en önemli sorun olarak Hopa-Artvin yolu üzerinde durmaktadır. Hopa-Borçka arasındaki 35 kilometrelik yolu kendisinin at sırtında 8 saatte, Borçka-Artvin arasını ise üç saatte otomobille geçerek Hopa'dan Artvin'e 11 saatte ulaşabildiğini ifade etmektedir.⁴¹ Kış mevsiminde Hopa-Borçka yolu tamamen hayvanla ulaşımına kapandığı için ulaşımın insan sırtında yapıldığını vurgulamaktadır.⁴²

Özellikle yolun yapımının zorluklarına dikkat çeken Mehmet Esat, Cumhuriyet hükümetlerinin 1923'ten sonra Hopa-Borçka yolunun yapımı konusunda büyük çapa ve para harcamasına karşılık henüz tamamlanmadığını vurgularken şu bilgilere yer vermektedir:⁴³

“Herhalde muhakkak olan bir nokta vardır. Bu da esbabı ne olursa olsun şimdiye kadar sarf olunan imkânlarla ve paralara muadil addolunabilecek bir yol eserinin ortada mevcut olmamasıdır. Bu hususta harici tesirlerin mevcudiyetinden bile bahis olunmaktadır. Diğer taraftan su-i istimal ihtimalleri ortaya sürülmektedir. Ben harici tesir ihtimalini münakaşaya bile lüzum görmüyorum. Çünkü Hopa-Borçka yolunun inşasının gerek dahilde, gerek hariçte menfaatlerine muvafık bulmayanlar olsa bile bunların inşaat ameliyatı üzerine bir tesiri olamayacaklarına kani bulunuyorum. Su-i istimal ihtimaline gelince, bunun bir yol meselesi gibi değil, bir idare meselesi gibi mütalaa olunması lazım geleceğini zannediyorum. Bu itibarla Hopa-Borçka yolunun inşasını ta'vik eden esbabı ararken asıl başka noktalar üzerinde ısrar olunmak lazımdır. Bu noktaların birincisi de yol inşaatına memur fen adamlarının, bilhassa yol mühendislerinin kifayetsizliği, iktidarsızlığı, ihtimal ki aynı zamanda ahlaksızlığıdır.

⁴⁰ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 46.

⁴¹ Mehmet Esat, “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-16”, *Vakit*, 8 Teşrinievvel 1928.

⁴² Mehmet Esat, “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-17”, *Vakit*, 15 Teşrinievvel 1928.

⁴³ Mehmet Esat, “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-21”, *Vakit*, 19 Teşrinievvel 1928.

Bu iddiamın başlıca delili de evvelki senelerde yapılmış, geçen sene tatbik edilmiş olan keşif programıdır. Filhakika bu keşif programında Hopa-Borçka yolunun yüz bin lira sarfıyla inşası ikmal olunabileceği gösterilmiştir. Bu keşif Nafia Vekâletinin salâhiyetar daireleri tarafından da tasdik edilmiş, Heyet-i Vekiliyece Hopa-Borçka yolunun devlet yollarından addolunarak inşasına yüz bin lira tahsis olunması hakkında bir irade kabul olunmuş, yüz bin lira kadar para da alınmış, fakat dediğim gibi yol yapılmamıştır.

Bu sene galiba Nafia Vekâleti yollar müdür-i umumisi devr ve teftiş-yeye çıktığı zaman Hopa-Borçka yolunu da görmüş ve orada vaziyeti benim izah ettiğim şekilde bulmuş olmalıdır ki yüz bin lira ile yapılacağını keşif eden mühendisi oradan kaldırmıştır. Bununla beraber Hopa-Borçka yolu yine adeta yeniden inşaya muhtaç bir vaziyettedir.

Bu vaziyeti nazar-ı dikkate alarak şimdi Artvin Vilayeti Nafia Mühendisliği vazifesini ifa etmekte olan bir Alman mühendise sordum:

Bu Hopa-Borçka yolunu tamamen ikmal etmek, otomobil, kamyon geçebilecek bir hale getirmek için daha ne kadar para sarf etmek lazımdır? Dedim. Aldığım cevap şudur:

Üç yüz, üç yüz elli bin lira lazım.

Fakat bundan evvel bir keşif yapılmış yüz bin lira ile bu yol ikmal olunabilir denilmiş. Bu paralar da verilmiş ve sarf edilmiş?

Evet, bir keşif yapılmış, fakat otomobil ve kamyon geçmesine müsait bir şose yapmak için değil, at geçirmek için bir yol programı yapılmış. Görülüyor ki Nafia Vekâletimiz için hayliden beri bir mesele muvacehesindeyiz, arz ettiğim veçhile bir kere bu yolun müstacelen yapılması için ne lazım ise bunu katı surette tayin etmeğe ihtiyaç vardır. Ümit ederiz ki bu defa Nafia Vekâletine gelen Recep Bey Efendi bu yol meselesine layık olan ehemmiyeti atfedecektir. Artvin, Kars, Ardahan havalisini adeta iktisaden mahvolmaya mahkûm eden bugünkü vaziyete bir an evvel nihayet verilecektir.”

Hopa-Borçka yolunun yapımı konusunda 1928 sonrasında da çalışmalar devam etmiştir. 36 kilometresi 1934 yılında⁴⁴ tamamlanan bu yol, 1936 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün bölgeyi ziyareti sonrasında yeniden yapım programına alınarak 1938 yılında 52 kilometre uzunluğunda olan Hopa-Borçka şosesi Artvin Valisi olan Refik Koraltan döneminde tamamlanmıştır.⁴⁵

b-Ticaret Hayatı

Milli Mücadele döneminde son derece kapalı bir ekonomik yapıya sahip olan vilayet, Artvin kasabasının il merkezi yapılmasıyla birlikte hareketlenmeye başlamıştır. Fakat ticari hayatı canlandırarak ulaşım yollarından yoksun olması, uzun vadede Artvin'in ticari hayatının sınırlı kalmasına neden

⁴⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin*, s. 219.

⁴⁵ “Çoruh Valisi Nasıl Çalışıyor?”, *Kurun Gazetesi Çoruh İlavesi*, 1938, s. 3, 14.

olmuştur. Geçmişte Batum'a meyve, zeytin gibi tarımsal ürünler satabilen Artvin Vilayeti, Cumhuriyet döneminde artan tütün ekimiyle birlikte bunları, Hopa üzerinden İstanbul'a ve Batum üzerinden Rusya'ya tütün satmaktadır. Cumhuriyet döneminde tütün inhisarının yeniden yapılandırılmasından sonra Artvin'de tütün işlemek amacıyla İnhisar İdaresi tarafından bir tütün atölyesi oluşturulmuştur. Ardanoçlu Dede Bey tarafından işletilen atölye aynı zamanda rakı imalatı da yapmaktadır. Keleşzade Hasan Efendi tarafından bir atölyede gazoz imal edilmektedir.⁴⁶

Artvin'in ihracatında ayrıca cüzi miktarda hayvan ve yabani hayvan satışları da yer almaktadır. Artvin Vilayetinin hayvan sayısı ile ilgili olarak 1929 yılına ait istatistik bilgilerde şu rakamlar yer almaktadır:⁴⁷

Kazası	Manda	Eşek	At, Katır, Kısırak	İnek, Öküz	Koyun, Keçi
Merkez Kazası	310	965	662	12808	18702
Yusufeli	0	1473	450	5697	16406
Borçka	28	13	312	4481	11344
Şavşat	1175	116	834	25141	19964
Yekûn	1513	2647	2258	48127	66416

Düzenli pazar yerlerine sahip olmayan Artvin Vilayeti, dışarıdan İstanbul'dan Hopa yoluyla manifatura, tuz, şeker, sabun, mamul deri, kösele, cam, züccaciye ve attariye gibi ürünler alırken, Batum'dan da gaz yağı ithal etmektedir.

Muvahhid Zeki, Artvin ticaretinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaçakçılığın yeri üzerinde de durarak şunları söylemektedir:⁴⁸

"Kaçakçılık suretiyle merkezi Borçka olmak üzere İstanbul'dan celp suretiyle manifatura, pudra, kolonya, lavanta, fotoğraf levazımı, parlak deri -bilhassa üçayak tabir edilen nevi- ve saire Rusya'ya ihraç olunmaktadır. Buna mukabil mücevherat ve altın ithal olunmakta ise de gerek ithalat ve gerek ihracat faaliyeti sabit olmadığı gibi tehlikeden de hali değildir. Bu yüzden fevkalade zengin olanlar bulunduğu gibi iflas edenler ve hatta hayatını kaybedenler de vardır."

Cumhuriyet sonrasında Artvin Vilayetindeki ticari hayatı etkileyen iki önemli faktör vardır. Bunlardan birincisi ulaşım yolunun bulunmaması, ikincisi ise Rusya'nın sınır ticaretini engelleme girişimleridir. Ulaşım güçlüğü Artvin Vilayetinde üretilen ihraç ürünlerinin pazara inmesi sorununu doğurmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Mehmet Emin Bey yazısında şu satırlara yer

⁴⁶ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.55.

⁴⁷ *ATASE Arşivi*, K:943, D:47, F:1-168, *Göğe Komşu Topraklar*, s. 306-307'den naklen.

⁴⁸ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s.47.

vermektedir.⁴⁹

“Şimdi bu zararlara bir de ihracat meselesi yüzünden halkın çektiği zararları ilave ediniz. O vakit yolsuzluk belasının Artvin ve havalisinde yaptığı iktisadi tahribat hakkında oldukça vazıh bir fikir edinebilirsiniz. Çünkü esasen bir meyve ve tütün memleketi olan Artvin yolsuzluk müşkülâtından dolayı meyve mahsulâtının harice ihraç edemediği için her sene hemen tamamen çürüdüğünü görmekte tütün satışlarından da hemen hiç istifade edememektedir.”

Artvin Vilayeti aynı sıkıntıyı ithal ettiği ürünlerde de yaşamaktadır. Hopa limanına 10 kuruşa mal olan yemeklik tuz Borçka’da 20 kuruşa, Artvin merkezde ise 25 kuruşa satılmaktadır.⁵⁰ Bu durum, vilayet halkının kullandığı diğer ihtiyaç maddeleri için de geçerli bir fiyat farkıdır.

Geçmişte Ardahan-Kars Batum güzergâhı üzerinden ihraç ve ithalat imkânına sahip olan Artvin halkı 1921 sonrası sınırların değişimi ile bu imkânı kaybetmiştir. 20 Mart 1923 tarihinde Gürcistan hükümetiyle imzalanan sınırların kullanılması hakkındaki antlaşma ile 1925 yılında imzalanan Rusya-Türkiye Ticaret Antlaşması’nda ve daha sonra 28 Ocak 1927 tarihinde imzalanan Batum İtilafnamesi’nde sınır bölgelerinin kullanımı konusunda Rusya ve Türkiye arasında bir uzlaşma sağlanmıştı. Buna göre; Artvin, Ardahan ve Kars Vilayetleri sınır ticaretinden faydalanacaktı.⁵¹ Fakat 1929 yılında sınır ticaretinin içinde bulunduğu durum, antlaşmanın öngördüğü şekilde yürümektedir. Mehmet Esat’ın tespitlerine göre gümrüklerde görevli Rus memurlar, Türkiye’den göç etmiş Hıristiyan azınlıklardan oluştuğu için gümrük muamelelerinde zorluklar çıkarmaktadırlar. Ayrıca Rusya tarafı bu üç vilayetten ihraç edilen mallara nakit ödemede bulunamamaktadır. Takas usulü ise tüccarın ihtiyaç duyduğu gaz, tuz ve şeker gibi maddeler yerine farklı tüketim malları önerildiği için sınır ticareti yürümektedir. Bu durum bölge halkının ya Erzurum-Trabzon yoluyla ya da tüm zorluklarına karşın Artvin-Borçka-Hopa yoluyla ticarete zorlamaktadır. Bu yollar üzerinden yapılan ticaret ise çok pahallıya mal olmaktadır.⁵²

c-Zanaat Hayatı

Artvin Vilayetinde zanaat alanı son derece sınırlıdır. Bu alanda keçi ve koyun yününden elde edilen şal, sicim, çorap, çadır gibi köylünün genellikle kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik üretiminden söz etmek mümkündür. Bunların dışında şehirde mevcut üç adet debbağhanede deri işlemeciliği yapılmaktadır. Deri işlemeciliğine bağlı olarak kunduracı, çapulacı, tulumbacı yemenicisi ve çarık gibi üretimler sağlanmaktadır.

⁴⁹ Mehmet Emin; “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-20”, *Vakit*, 15 Teşrinievvel 1928.

⁵⁰ Mehmet Emin; “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-20”, *Vakit*, 15 Teşrinievvel 1928.

⁵¹ *Batum İtilafnamesi*, Hamit Matbaası, İstanbul 1927.

⁵² Mehmet Emin; “Artvin Yolunda Müşahedeler ve İhtisaslar-25”, *Vakit*, 27 Teşrinievvel 1928.

Hayvancılığa dayalı bir başka üretim biçimi ise peynir ve süt mamulleri üretimidir. Konuyla ilgili olarak Muvahhid Zeki şu ifadelerde bulunmaktadır:⁵³

“Vilayet dâhilinde peynircilik de hal-i iptidaiyedir. Elyevm sağılmakta olan sütleri bir kap içerisinde teraküm ettirip sütü çürüttükten sonra süütün kaymağı namıyla yüzü alınarak kalan kısım adı tulumlar içerisinde daimi surette sallanmak üzere yağ istihsal olunur. Bu surette on kıyye süttten ancak bir buçuk kıyye kaymak ve bundan da bir kıyye yağ alınabilir. Yağ çıkarıldıktan sonra mütebaki kalan yağsız sütü adı yerli mayasıyla mayalamak suretiyle bir nevi peynir imal olunur ki “imansız” tabir olunarak yağsız olmakla piyasada rağbet bulmaktadır.”

Bunların dışında ekteki listeden de anlaşılacağı üzere, marangozluk, duvar işçiliği, terzilik gibi meslek esbabı ve zanaatkâr sayısı son derece sınırlıdır.

Vilayetin 1930 yılında merkez ve ilçelerde bulunan kamu kurumları ile özel konutlar, dükkân ve mağaza sayısına baktığımızda zanaat hayatının kısıtlılığı ortaya konmuş olacaktır.

Artvin Merkez Kazasında; 2 resmi bina, 931 mesken, 5 otel veya han, 9 fırın, 1 hamam, 3 mektep, 1 fabrika, 21 değirmen, 2 imalathane, 3 cami ve mescit, 6 kilise, 234 dükkân veya mağaza, 1 banka, 1 hastane bulunmaktadır.⁵⁴

Şavşat Kazasında; 3 resmi bina, 38 ev, 3 otel veya han, 2 fırın, 1 mektep, 1 değirmen, 27 dükkân veya mağaza.

Yusufeli Kazasında; 2 resmi bina, 730 ev, 5 otel veya han, 8 fırın, 3 mektep, 50 değirmen, 117 dükkân ya da mağaza.

Borçka Kazasında; 10 resmi bina, 100 ev, 5 otel veya han, 6 fırın, 3 mektep, 9 fabrika, 5 değirmen, 3 camii veya mescit, 60 dükkân veya mağaza.

4 Haziran 1928’de İstanbul’da Coğrafya Encümeni Riyaseti’ne yazılan bir yazı ekinde vilayet merkezinden gönderilen istatistik bilgilere göre çeşitli meslek gruplarına mensup zanaatkârların sayıları şu şekilde sıralanmaktadır.⁵⁵ 2 Bakırcı, 3 Kalaycı, 17 Terzi, 1 Tenekeci, 5 Kıl Çulha dokuyucu, 6 Çömlekçi (Evani-i Turabiye), 1 Çilingir, 10 Demirci, 6 Debbağ, 3 Doğramacı, 7 Marangoz, 1 Saraç, 3 Semerci, 3 Saat tamircisi, 4 Şoför, 3 Taşçı (Ebniye taşçısı), 8 Kunduracı, 31 Çapulacı (Yemenici), 3 Kireççi, 3 Kiremit ve Tuğlacı, 3 Makinist, 1 Nalbant, 1 Yorgancı, 2 Sopaçı.

Aynı yazı ekinde Yusufeli Kazasındaki mevcut zanaatkârların sayısı ise şu şekildedir:⁵⁶ 8 Kalaycı, 10 Terzi, 30 Kıl dokumacı, 2 Çömlekçi, 10 Doğramacı, 50 Marangoz, 200 Taşçı, 10 Çapulacı Yemenici, 20 Kireççi, 5 Kiremitçi, 2 Tüfekçi(tamir), 30 Demirci. Şavşat’ta ise,⁵⁷ 18 Tenekeci, 11 Demirci, 10

⁵³ Muvahhid Zeki, *a.g.e.*, s. 48.

⁵⁴ ATASE Arşivi, K:971, D:54, F:1-168, *Göğe Komşu Topraklar*, s. 310-311’den naklen.

⁵⁵ ATASE Arşivi, K: 971, D:55, F: 6(1-3), *Göğe Komşu Topraklar*, s. 296-297’den naklen.

⁵⁶ ATASE Arşivi, K: 971, D:55, F: 6(1-3), *Göğe Komşu Topraklar*, s. 298-299’den naklen.

⁵⁷ ATASE Arşivi, K: 971, D:55, F: 6(1-3), *Göğe Komşu Topraklar*, s. 300-301’den naklen.

Taşçı, 10 Kireççi, 10 Makinist, 5 Nalbantçı, 2 Tüfekçi (tamir).

d-Bakır Fabrikaları

Artvin Vilayeti Rus yönetimi altına girdikten sonra burada Ruslar tarafından yapılan araştırmalar sonunda bulunan bakır madeni ve bakır işletmeciliği, vilayetin temel sanayi faaliyetlerinden biri haline gelmiştir.⁵⁸

Cumhuriyet döneminin başlarında bölgede bulunan bakır madeni ocaklarından çıkartılan bakırın işlendiği üç fabrika bulunmaktadır.

1-Kuvarshan Bakır Fabrikası: 1901 yılında Yeşaul karyesinde İmamzade Mehmet Efendi'nin arazisinde bakır madeni bulunması üzerine 1912 yılında buraya bir işletmesi kurulmuş ve Alman sermaye grubunun yönetiminde Kuvarshan bakır işletmeleri faaliyete başlamıştır. İşletme, yöre halkından birçok kişiye iş imkânı sağlamış ve üretimini I. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdürmüştür. Madende üretime Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. 1926 yılında fabrikanın işletilmesini sağlayacak teknik elemanları yetiştirmek için Kuvarshan köyünde bir sanayi mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Bu mektebe on öğrenci alınacak, bunlar 14-18 yaşlarında bulunacaklar, gündüzleri madende çalışıp geceleri fabrika memurları tarafından eğitilecekler ve Almanca öğretilenlerdir. İçlerinden bazıları seçilerek Almanya'ya madencilik eğitimine gönderilecekti.⁵⁹ 1937 yılında yurt dışında eğitim görmüş olan Naim Kromer, Kuvarshan fabrikasının işletmesine getirilmiş ve 1938 yılından itibaren tekrar işletilmeye başlanmıştır.⁶⁰

2-Murgul Bakır Fabrikası: 1880 yıllarda Gümüşhane Rumlarından Lazarof tarafından keşfedilen Murgul bakır madeni, bir süre Lazarof'un imtiyazında kaldıktan sonra 1905 yılında Siemens ve şenki şirketi olan İngiliz sermayesiyle işletilmeye başlanmıştır. İngilizler tarafından inşa edilen fabrikaya daha sonra Amerikan sermayesi de dâhil olmuştur. İşletme, Cumhuriyet döneminin başlarında bir süre Edip Bey tarafından yönetilmiş ve 1928 yılına kadar üretime devam etmiştir. 1928 yılında ulaşım maliyeti nedeniyle üretime ara verilen madende 1933'ten sonra devletleştirme yapılarak, 1940'lı yıllarda devlet işletmesi tekrar faaliyete geçirilmiştir.⁶¹

3-Hod Bakır Madeni Fabrikası: Rus yönetimi döneminde oluşturulan fabrika, bir Fransız sermaye grubu tarafından işletilmiştir. Cumhuriyet döneminde tamamen tahrip olan fabrika tekrar işletmeye açılmamıştır.

Kurun gazetesinin Çoruh ilavesinde 1938 yılında Çoruh (Artvin)

⁵⁸ Nurşen Gök, *a.g.m.*, s.93-96 . Nurşen Gök'ün TİTE belgelerine dayalı olarak ortaya koyduğu bakır madenciligi ve işletmeciliğine ait bilgiler 1927 yılında yayınlanan Muvahhid Zeki'nin kitabında da aynen yer almaktadır. Muvahhid Zeki, *a.g.e.*,s. 21, 49-56.

⁵⁹ ATASE Arşivi, K:955, D:7, F:1-66, *Göğe Komşu Topraklar*, s. 282-283'den naklen.

⁶⁰ *Kurun Gazetesinin Çoruh ilavesi*, s. 5.

⁶¹ *Kurun Gazetesinin Çoruh ilavesi*, s. 15.

Vilayetin 40 yerinde bakır madeni bulunduğu, bunlardan 14'ünün Borçka Kazasında, 22'sinin Artvin vilayet merkezinde, 3'ünün Şavşat Kazasında birinin ise Hopa Kazasında yer aldığı belirtilir. Hopa Kazası bakır madeni 1895 yılında çalışmaya başlamış, 1903 yılına kadar işletilmiş, madeni limana bağlayan yol yapılamadığından kapatılmıştır. İmtiyaz sahibinin ölümüyle birlikte tamamen işletilemez hale geldiği belirtilmektedir. Cumhuriyet döneminde söz konusu olan bu madenlerin çok azının işletmeye açıldığı söylenebilir.

Sonuç

I.Dünya Savaşı sonrası gelişen olayların etkisiyle, Artvin merkez kasabası doğal olarak, stratejik önemi nedeniyle önce sancak daha sonra ise vilayet merkezi olarak seçilmiştir. Bu küçük kasaba, Cumhuriyet dönemiyle birlikte bir şehir görüntüsüne kavuşmaya başlamıştır.

Bu çalışma, Artvin kasabasının Cumhuriyetin başlarında, içinde bulunduğu durumu ortaya koyma düşüncesiyle oluşturuldu. 1920-1933 dönemi Artvin Vilayeti ve kasabasını bazı açılardan değerlendirildiği bu çalışmada, Artvin'le ilgili yapılacak çalışmalara kısmen de olsa katkı sağlama düşüncesi taşınmıştır.

Kuşkusuz, Artvin Vilayetin Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim ve gelişim çeşitli yönleriyle birçok araştırmanın konusu olacaktır. Ancak üzerinde durduğumuz dönemde Artvin Vilayetin Çoruh Vilayeti haline dönüştürülmesi dönemine kadar geçen 10 yıllık dönemi, kasaba merkezini esas alarak şekillendirme çabasıdır.

Ek-1:
Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnamesi'ne Göre Artvin Vilayetinde
Bulunan Esnaf ve Zanaatkârların Meslek Grupları, İsimleri ile Adresleri

Adı	Adresi
Aşçı ve Lokantalar	
Acem Ali Ağa ve Şeriki	Cami Şerif civarı 15
Lokantacı Hopalı Şevki Efendi	İnönü Caddesi 5
Lokantacı Nevzat Efendi	İnönü Caddesi 78
Lokantacı Fehmi Efendi	Cami-i Şerif civarı 53
Eskiciler	
Eskici Mehmet Usta	Çapulacı Sokağı 9
Otelciler	
Numan zade Osman Ağa	Cami-i Şerif civarı 56
Yılıncı zade Eyüp Efendi	İnönü Caddesi 32
Bakırcılar	
Acem Ahmet Usta	Cami-i Şerif civarı 30
Berberler	
Ahlazalı Haydar Ağa	Cami-i Şerif civarı 13
Ethem Ağa zade Süleyman Ağa	İnönü Caddesi 125
İlyas Ağa	İnönü Caddesi 109
Emin Reis oğlu İsmail Efendi ve şeriki	İnönü Caddesi 125
Emir Sofu Sait Ağa	İnönü Caddesi 74
Biben zade İskender Bey	İnönü Caddesi 96
Sani oğlu Hasan Ağa	Cami-i Şerif civarı 35
Hacı Ağa zade Hasan Efendi ve Şeriki	Çapulacı Sokağı 15
Hucurlu Mustafa Ağa	İnönü Caddesinde 90
Demirci zade Süleyman Efendi	İnönü Caddesi 88
Sütlü Hacı Bey	Hamam civarı 79
Acem İsmail Ağalar	İnönü Caddesi 85
Karahan zade Mehmet Ağa	Çapulacı Sokağı 1
Keleş zade Derviş Ağa	İnönü Caddesi 100
Mamazdamdeli İdris Efendi	İnönü Caddesi 125
Murat Ağa mahdumu Ramiz Efendi	İnönü Caddesi 81
Müezzın Hafız Yusuf Efendi	Cami Şerif civarı 43
Mor oğlu Mevlit Efendi	İnönü Caddesi 129
Mor oğlu Zihni Efendi	İnönü Caddesi 123
Nacubeli Musa Efendi	İnönü Caddesi
Nekez Oğlu Hafız Mehmet Efendi	Cami-i Şerif civarı 10
Yalnız Oğlu Recep Efendi	Direk dibinde 12
Tuhafiyeciler	
Kekin zade Biraderler	İnönü Caddesi 9
Yüzbaşı zade Osman Efendi	İnönü Caddesi 14
Hacı Göleli zade Behçet Bey, Tuhafiye ve manifatura mağazası	
Ebil zade Mehmet Efendi	Cami-i Şerif civarı 68
Hopalı Cemal Nazmi Efendi	İnönü Caddesi 20

Hopalı Ahmet Efendi	İnönü Caddesi 65
Molla Osman zade Ahmet Efendi	Cami-i Şerif civarı 51
Yusufelili Battal Efendi	Cami-i Şerif civarı 33
Tamirciler	
Ziya zade Celal Usta	İnönü Caddesi 131
Çarıklılar:	
Hoca zade Ahmet Çavuş	İnönü Caddesi 98
Hamamcılar	
Emir Vuhuni İrfan Ağa	Hamam civarı 11
Hırdavat	
Keskin zade Süleyman Bey attariye ve hırdavat mağazası	
Debbağlar	
Küçük Ahmet zade Eyüp Efendi	Çapulacı Sokağı 6
Molla Mehmet zade Osman Efendi	Cami-i Şerif civarı 14
Demirciler	
Orcaklı zade Mehmet Usta	Hamam civarı 37
Cebeci oğlu Ali Ağa	Hamam civarı 8
Hacı zade Sadık Usta	Cami-i Şerif civarı 48
Hacı Ömer zade Mustafa Usta	Cami-i Şerif civarı 39
Saraçlar:	
Kohze Süleyman Usta	İnönü Caddesi 4
Semerciler	
Halil Usta	Cami-i Şerif civarı 64
Murat Usta	Cami-i Şerif civarı
Attarlar	
Binatlı oğlu Süleyman Efendi	Direk dibinde 14
Binatlı zade Hasan Efendi	Cami-i Şerif civarı 69
Dilaver zade Ziyor Efendi	İnönü Caddesi 113
Karaağz zade Cemil Efendi	86
Kolağası zade Salih Efendi	Direk dibinde 13
Kokit zade Mustafa Efendi	Cami-i Şerif civarı 63
Valanize Osman Efendi	Cami-i Şerif civarı 67
Biben zade Haydar Bey	Cami-i Şerif civarı 65
Yüzbaşı zade Osman Bey Attariye, züccaciye ve kırtasiye mağazası	
Fırıncılar	
Arnavut Emin Ağa	Cami-i Şerif civarı 50
Ceneviz İbrahim Usta	İnönü Caddesi 27
Yusufelili Taşdan Usta	İnönü Caddesi 105
Yusufelili Halil Usta	Hamam civarı 9
Kalaycılar	
İspirli Mehmet Usta	Cami-i Şerif civarı 37
Fabrika	
Şems Bakır Fabrikası	Artvin Bakır Köyü
Kasaplar	
Yusufelili Mahmut Ağa	Hamam civarı 7

Hoca zade Mehmet Ağa	İnönü Caddesi 94
Rizeli İsmail Efendi	İnönü Caddesi 94
Murgullu Ali Bey	İnönü Caddesi 93
Murgullu Recep Efendi	Hamam civarı 96
Kunduraacılar	
Arhavili Hasan Usta	İnönü Caddesi 75
Hasan ve İshak Biraderler (Abdurrahman zade)	Uzun Çarşı 71
Hopalı Hasan Usta	Cami-i Şerif civarı 37
Hopalı Hasan Usta	İnönü Caddesi 76
Kokit zade İdris Efendi	Soğuksu Caddesi 33
Hacı Ağa zade Süleyman Fevzi Efendi	Büyük Kösele Mağazası
Biben zade Mahmut Bey	Cami-i Şerif civarı 47
Mazlum oğlu Osman Ağa	Cami-i Şerif civarı 47
Kahveciler	
Tortumlu Şevki Ağa	İnönü Caddesi 12
Manifaturacılar	
Ahlasneli Haydar Usta	Cami-i Şerif civarı 60
Ahıskalı zade Ali ve Yusuf Efendiler	Direk dibinde 3
Arslan zade Refik Bey	Direk dibinde 4
Aksakal oğlu Mehmet Ağa ve şeriki	Direk dibinde 15
Edhem Ağa zade Mehmet ve mahdumu	Cami-i Şerif civarı 37
Edhem Ağa zade Süleyman Bey	Büyük Manifatura Mağazası
Elli dirhem zade Hafız Efendi	İnönü Caddesi 77
Dişli zade Rasim Bey	Manifaturacı
Topal zade Biraderler	Manifaturacı
Sağır zade Hacı Ömer zade Biraderler Manifatura ve tuhafiye Ticarethanesi	Artvin-İstanbul
Osman Bayraktar zade Ferdi Efendi Büyük manifatura ticarethanesi	İnönü Caddesi 79
Koca Bey zade Rasim Efendi Manifatura ve tuhafiye mağazası	İnönü Caddesi 95
Gülşen zade Biraderler İnönü Caddesi 19 Kumaş-manifatura- ve ticarethanesi	Artvin Gülşenzade
Küçük Ahmet zade Mehmet Nuri ve mahdumu Rahmi Manifatura ve ticarethanesi	Direk dibinde 6-7
Kokit zade Hasan Efendi ve mahdumları Yeşil mağaza- manifatura, tuhafiye- hırdavat vesaire şubesi	İstanbul telgraf adresi: Artvin Kokitzade, Cami-i Şerif civarı, Direk dibi karşısı 37
Çeltik zade Biraderler İthalattan: Manifatura- Kumaş- Tuhafiye İhracattan: Deri- l'ütün- Ceviz ve Üzüm	
Budak zade Biraderler Manifatura ve tuhafiye tüccar ticarethanesi	İnönü Caddesi
Paçacı zade Hafız Efendi	Direk dibinde 5
Menk zade Murat Efendi	İnönü Caddesi 18
Canı oğlu İshak Efendi	Cami-i Şerif civarı 51
Serbani Osman Efendi	İnönü Caddesi 79

Kösele	
Pivirliz zade İbrahim Efendi Mahdumları	Cami-i Şerif civarı 8
Çakır zade Osman Efendi	Cami-i Şerif civarı 55
Çal oğlu Süleyman Efendi ve şeriki	Direk dibinde 9
Çeltik zade Kide Efendi ve biraderi	Direk dibinde 17
Hacı zade Yusuf Efendi	Direk dibinde 8
Hacı zade Osman Efendi ve şeriki	Direk dibinde 10
Hacı Göleli zade Behçet Efendi	Cami-i Şerif civarı 38
Çiltekir oğlu Süleyman Usta	Çapulacı Sokağında 8
Çolo Hasan Usta	Çapulacı sokağında 39
Hacı oğlu Harun Usta	Çapulacı Sokağında 67
Hacı Ahmet oğlu Şevket Usta	Çapulacı Sokağında 39
Hacı Ağa zade Sabri Usta	Çapulacı Sokağında 29
Hacı Derviş Ağa zade Süleyman Efendi	Çapulacı Sokağında 12
Hacı Göleli zade Hazik Usta	Çapulacılar Sokağında 11
Hacı Işık zade Harun Usta	Çapulacılar Sokağı 4
Halim oğlu Osman Usta	İnönü Caddesi 80
Göleli zade Yusuf ve şeriki Eyüp Efendi	Cami-i Şerif civarı 1
Hacı Ömer zade Biraderler	Cami-i Şerif civarı 55
Hamza zade Biraderler	Cami-i Şerif civarı 57
Dişli zade Rasim Efendi	Cami-i Şerif civarı 35
Topal zade Mehmet Efendi	Direk dibinde 1
Kahveci zade İbrahim Ağa	Cami-i Şerif civarı 61
Küçük Ali zade Halim Efendi	Direk dibinde 2
Küçük Ahmet zade Ömer Efendi	Cami-i Şerif civarı 65
Matrabaz zade Hasan Efendi	Cami-i Şerif civarı 45
Nekez Vanlı Hafız Mahmut Efendi	Cami-i Şerif civarı
Valanize Behçet ve Hasan Efendiler	İnönü Caddesi 17
Hacı zade Yusuf Biraderler Manifaturacı	
Marangozlar	
Sait Zeki Efendi	İnönü Caddesi 114
Nalbantlar	
Encil zade Fuat Efendi	Direk dibinde 3
İmam zade Yusuf Usta	Cami-i Şerif civarı 70
Behçet Usta	Cami-i Şerif civarı 39
Cebeci oğlu Emin Usta	Cami-i Şerif civarı 31
Çakmakçı oğlu Yusuf Efendi	Çapulacı Sokağı 33
Halim oğlu Sabri Usta	Çapulacı Sokağı 22
Feyyaz oğlu Dilaver Usta	Çapulacı Sokağı 7
Dede Ağa zade Ziver Usta	Çapulacı Sokağı 37
Dilaver zade Necmettin Usta	Çapulacı Sokağı 35
Kohze Harik Usta	Cami-i Şerif civarı 49
Kürt oğlu Mustafa Usta	Çapulacılar Sokağı 69
Molla Ahmet oğlu Adem Usta	Cami-i Şerif civarı 10
Yavuz oğlu Yusuf Efendi	Çapulacı Sokağı 35
Yusufelili Mustafa Usta	Çapulacı Sokağı 78

